

FƏLSƏFƏ**UOT 122/129****DİALEKTİKA – MÜASİR TƏBİƏTŞÜNASLIĞIN
METODOLOJİ ƏSASIDIR****V.M.KƏRİMOV****Bakı Dövlət Universiteti****V.m.karimov@yahoo.com**

Məqalədə fəlsəfə və təbiətşünaslığın qarşılıqlı əlaqəsinin dialektik-materialist anlamından çıxış edilərək dialektikanın müasir təbiətşünaslığın inkişafı üçün metodoloji funksiyası və əhəmiyyəti açılır. Göstərilir ki, materialist dialektikanın əsas müddəaları, qanunları, kateqoriyaları, prinsipləri, idrak nəzəriyyəsi müasir təbiətşünaslığın həqiqi metodoloji əsası kimi çıxış edir, təbii-elmi idrakın metodoloji problemlərini işləmək, təbiət elmlərinin konkret faktlarının ümumiləşdirilməsi, mahiyyətinin, idraki əhəmiyyətinin açılması, inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün nəzəri əsas verir, təbiətşünaslığın inkişafı gedişində qarşıya çıxan fəlsəfi problemlərin həllinə kömək edir və bu da filosoflarla təbiətşünasların əməkdaşlığını zəruri edir.

Açar sözlər: təbiətşünaslıq, metod, metodologiya, metafizika, dialektika, fəlsəfənin metodoloji funksiyası

İnsan biliyinin çoxəsrlik inkişaf tarixi göstərir ki, onun fəlsəfə və təbiətşünaslıq kimi iki mühüm sahəsi qarşılıqlı əlaqədə və təsirdə yaranıb inkişaf etmişdir. Bu qarşılıqlı əlaqə həmin bilik sahələri ilə məşğul olan insanların subyektiv istək və arzularından asılı olmayıb obyektiv əsasla malikdir. Bu əsas həmin bilik sahələrinin tədqiqat obyektlərinin ümumiliyi, dünyanın maddi vəhdəti, materiyanın inkişafında ümumi və spesifik olanın vəhdətidir. Həmin bilik sahələrinin müasir və gələcək inkişafı da bu əsasda mümkündür. Həmin bilik sahələri arasında obyektiv surətdə mövcud olub onların mahiyyətindən və inkişaf xüsusiyyətlərindən irəli gələn bu əlaqə özünü onların tədqiqat üsullarının, idrak metodlarının qarşılıqlı əlaqəsində və bir-birinə nüfuz etməsində də göstərir.

Məlum olduğu kimi, ta qədimdən xarici aləmi, onun müxtəlif predmetlərini və hadisələrini dərk edib onlardan istifadə etmək prosesində insanlar müəyyən idrak metodlarını, tədqiqat üsullarını işləyib hazırlamışlar. Çünki

bunsuz dünyanı dərk etmək və onlardan məqsədyönlü istifadə etmək olmazdı. Həm də maddi aləmin mahiyyətinə dərinədən nüfuz etdikcə, idrak mürəkkəb və çoxtərəfli olduqca həmin bilikləri əldə etməyin düzgün yolları və üsullarına da tələbat artmışdır. Çünki K.Marksın qeyd etdiyi kimi, yalnız «tədqiqatın nəticəsi deyil, ona aparən yol da həqiqi olmalıdır» (10, 7).

Mürəkkəb və rəngarəng olan dünya öz təbiəti etibarilə son dərəcə müxtəlif predmet və hadisələrdən ibarətdir. Bu predmet və hadisələrdən hər birinin dərk olunması spesifik idrak metodunu, tədqiqat üsulunu tələb edir. Həm də konkret predmet və hadisələr üçün yararlı olan belə xüsusi idrak metodları başqa obyektlərin tədqiqi üçün yaramır. Lakin maddi aləm yalnız bir-birlərindən fərqlənən son dərəcə müxtəlif predmet və hadisələrdən ibarət olmayıb eyni zamanda maddi vəhdət təşkil etməklə müəyyən ümumiliyə də malik olub bir sıra ümumi inkişaf qanunları ilə də səciyyələnirlər. Bu səbəbdən predmet və hadisələrin öyrənilməsi üçün yararlı olan xüsusi, spesifik tədqiqat metodları ilə yanaşı daha geniş hadisələr sahəsinin, hətta, maddi və mənəvi aləmin bütün predmet və hadisələrinin öyrənilməsinə tətbiq olunan daha ümumi idrak metodları da işlənmişdir.

Tətbiq sahələrinin genişlik dərəcəsindən asılı olaraq idrak obyektlərinə yanaşmaq, onları izah etmək və əməli surətdə dəyişdirmək üsulu olan metodlar müxtəlifdir. Buna uyğun olaraq idrak prosesində tətbiq olunma sahələrinə və genişliyi baxımından elmi idrak metodlarını adətən şərti olaraq aşağıdakı üç qrupa bölürlər:

1. Gerçəkliyin tamamilə müəyyən hadisələrinin öyrənilməsi üçün yararlı olan və bir qayda olaraq, bir elmin həddləri daxilində tətbiq olunan xüsusi metodlar. Belə metodlara misal olaraq riyaziyyatda riyazi induksiya, kosmoqoniyada radioaktiv parçalanma, spektral təhlil, biologiyada hibridləşdirmə, ədəbiyyat və incəsəndə realizm və s. metodları göstərmək olar.

2. Bütün, ya da demək olar ki, bütün elmlər tərəfindən tətbiq olunan ümumi metodlar. **Ümumelmi** adlanan bu metodlar konkret idrak proseslərinin bütün mərhələlərində deyil, yalnız tamamilə müəyyən mərhələlərində öyrənilən obyektlərin müvafiq tərəflərini, xassələrini, xüsusiyyətlərini açmaq üçün istifadə olunur. Belə metodlara misal olaraq analiz və sintez, induksiya və deduksiya, ümumiləşdirmə və mücərrədləşdirmə, müşahidə, eksperiment, formallaşdırma metodlarını göstərmək olar.

3. Gerçəkliyin bütün sahələrinin tədqiqində və hər bir konkret idrak prosesinin bütün mərhələlərində tətbiq olunan **ən ümumi** metodlar.

Məhdud tətbiq sahəsinə malik olan xüsusi, spesifik tədqiqat metodlarından fərqli olaraq ümumi, xüsusilə də ən ümumi idrak metodları yalnız hər hansı bir konkret elmin vasitələri ilə kifayət qədər dərinədən və hərtərəfli tətbiq oluna bilməzlər, çünki onlar özlərində yalnız müəyyən bir konkret elmin spesifikasını deyil, bütün təbiət və ictimai elmlərin çərçivəsində idrakı səciyyələndirən ümumini də əks etdirirlər. Buna görə ümumi və ən ümumi metodların mahiyyətinin, tətbiq dairəsinin və əhəmiyyətinin dərin və

hərtərəfli tədqiqi ancaq bütövlükdə dünyanı, təbiət cəmiyyət və insan təfəkkürünün ən ümumi inkişaf qanunlarını bilmək əsasında fəlsəfə tərəfindən həyata keçirilə bilər. Bu səbəbdən də gerçəkliyin konkret sahələrinin öyrənilməsində tətbiq olunan xüsusi və ümumi metodlardan fərqli olaraq ən ümumi metodları fəlsəfi metodlar adlandırırlar. Belə fəlsəfi metodlar ikidir: dialektik və metafizik metod.

İdrak tarixinin və elmin inkişaf xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi göstərir ki, istənilən inkişaf etmiş elm tədqiqat prosesində idrak obyektinə yanaşma üsul və metodlarının bütöv sistemindən istifadə edir. Dünyanın ayrı-ayrı sahələrini öyrənən konkret elmlərdə tətbiq olunan xüsusi-elmi və ümumelmi metodların məcmusu həmin konkret elmlərin metodologiyasını əmələ gətirir. Tətbiq dairəsindən, yəni hansı – xüsusi, ümumi və ən ümumi metodlara əsaslanmasından asılı olaraq metodologiyanın müxtəlif səviyyələri mövcuddur (11, 20-22). Bunlar içərisində ən yüksək səviyyəni elmi təfəkkürün ümumi formalarını və metodlarını ehtiva edən fəlsəfi metodologiya təşkil edir. Onun məzmununa bütövlükdə fəlsəfi metodlar haqqında təlim daxildir.

Dialektika və metafizika fəlsəfi təfəkkürün inkişafı gedişində yaranıb təşəkkül tapmışdır. Tarixən metafizikadan qədim olan dialektika yunanca «dialeqo» sözündən olub hərfi mənası mübahisə etmək, müsahibə aparmaq deməkdir. Qədim dövrdə ondan mübahisə prosesində müsahibin fikrindəki ziddiyyətləri aşkara çıxarmaqla öz fikirlərinin həqiqiliyini sübut etmək vasitəsi kimi istifadə edirdilər. «Dialektika» sözünü ilk dəfə işlədən qədim yunan filosofu Sokrat ona bir-birinə əks olan rəylərini qarşılıqlı müzakirəsi yolu ilə həqiqətə nail olmağa yönəldilmiş mübahisə aparmaq, dialoq sənəti kimi baxmışdır.

İlk ünsürləri qədim Şərq ölkələri fəlsəfəsində meydana çıxan kortəbii dialektika özünün daha aydın və tam ifadəsini qədim Yunanıstanda Heraklitin fəlsəfəsində tapmışdı. O, dünyaya əbədi hərəkətdə, dəyişmə və inkişafda baxaraq göstərirdi ki, hər şey mövcuddur, eyni zamanda mövcud deyildir, hər şey əbədi axın, yaranma və yoxolma halındadır. Heraklitə görə, mövcud olan bütün şeylər əksliklərdən ibarətdir və həmin əksliklər arasında gedən əbədi mübarizə onların inkişafının mənbəyi, daxili səbəbidir. Qədim yunan filosoflarından Eleyli Zenon, Platon və başqaları da dialektik olmuşlar.

Qədim yunan filosoflarının kortəbii dialektikası dünyaya bütöv, tam halında yanaşmaqla onu əksliklərin vəhdətində, qarşılıqlı əlaqə, hərəkət, dəyişmə və inkişafda götürsə də, bütöv halında götürdükləri dünyanı hissələrinə bölərək öyrənmir, konkret tədqiqatın nəticələrinə əsaslanmırdı. Bu çatışmazlığı üzündən o, öz yerini sonralar digər fəlsəfi metod olan metafizikaya tərk etdi. F.Engels yazır: «Yunanlarda təbiət – məhz hələ onu hissələrə ayırmaq, təhlil etmək dərəcəsinə çatmamış olduqlarına görə, - ümumiyyətlə, hələ bir tam kimi götürülür. Təbiət hadisələrinin ümumi əlaqəsi təfərrüatı ilə sübut edilmir; yunanların nəzərində bu əlaqə bilavasitə seyretmə nəticəsidir. Bu, yunan fəlsəfəsinin nöqsanıdır və bu nöqsan üzündən o, sonralar öz yerini digər baxışlara tərk etməli olmuşdu. Lakin onun bütün öz sonrakı metafizik əleyh-

darlarından üstünlüyü də məhz bundadır. Əgər metafizika təfərrüat cəhətdən yunanlara qarşı haqlıdırsa, yunanlar tamı götürməkdə metafizikaya qarşı haqlıdırlar» (6, 28).

Eksperimental təbiətşünaslığın inkişaf etdiyi XVI-XVII əsrlərdə analitik tədqiqat üsulunu tətbiq edərək bütövü hissələrinə bölüb həmin hissələrin bütövün başqa hissələrindən təcrid olunmuş halda, başqaları ilə ümumi əlaqədən kənarında öyrənilməsinə keçildiyi zaman artıq aləmdəki hərəkətin, dəyişmə və inkişafın səbəbini, qanunauyğunluqlarını açmaqda çətinlik çəkən, dünya və onun inkişafı haqqında yalnız ümumi baxışlar irəli sürən kortəbii dialektika kifayət etmirdi. Buna görə də, onun yerini metafizika tutmağa başlayır.

«Metafizika» da yunan sözü olub hərfiyyə «fizikadan sonra gələn» deməkdir. İskəndəriyyə kitabxanaçısı Rodoslu Andronik Aristotelin əsərlərini daxili məzmununa görə düzməyə, sistemləşdirməyə çalışaraq təbiət haqqındaki əsərlərini «Fizika», ondan sonra gələn və fəlsəfəyə, cəmiyyətə, dövlətə, siyasətə və s. aid əsərlərini isə «Metafizika» («fizikadan sonrakı» deməkdir) adı altında vermişdir. «Metafizika» adı altında çap olunan əsərlərdə elm gah «birinci fəlsəfə», gah «ilahi haqqında elm», gah da «müdrilik» adlandırılmışdır. «Birinci fəlsəfə» Aristotələ görə, ilk səbəblər haqqında, ilk mahiyyət haqqında elmdir. Sadəcə desək, metafizika varlığın fəvqəlhissi prinsipləri və əsasları, prinsipcə dəyişməz sayılan mahiyyət haqqında fəlsəfi təlimdir. Sonralar o, dialektikaya əks olan fəlsəfi metod kimi işlədilmişdir.

Metafizik metod dünyaya aralarında heç bir qarşılıqlı əlaqənin və təsirin olmadığı, bir-birlərindən təcrid olunmuş halda mövcud olan predmet və hadisələrin mexaniki toplusu kimi baxır. O, predmet və hadisələri daxili fəallıqdan məhrum, hərəkətsiz və dəyişməz, donuq bir şey kimi nəzərdən keçirir, fakt qarşısında dəyişmə və inkişafı qəbul etməli olduqda isə onun mənbəyini şeylərdən kənarında, xaricdən verilmiş «ilkin təkanda» görür. O, inkişafa ancaq kəmiyyətə artıb-azalma, böyüyüb-kiçilmə kimi baxaraq inkişafda yeni keyfiyyətin yaranmasını görmür. Bir sözlə, metafizika gerçəkliyə onun həqiqi vəziyyətinə adekvat olmayan yanaşma metodudur. Lakin buradan belə nəticə çıxarmaq düzgün olmazdı ki, guya mahiyyətə səhv olan metafizik idrak metodu kimlərsə tərəfindən uydurularaq elmi idraka kənardan sırımışdır. Əslində metafizik metod idrakın inkişafının müəyyən pilləsində onun xüsusiyyətləri ilə bağlı olan obyektiv əsasa malikdi.

Bu əsas ondan ibarətdir ki, bütöv kimi mövcud olan təbiəti öyrənmək üçün analitik tədqiqat üsulunu tətbiq edərək onu fiziki olaraq, yaxud fikrən təşkil olunduğu hissələrinə ayırıb onların hər birini bütövün yerdə qalan digər hissələrindən ayrılıqda öyrənmək lazım gəlirdi. Elmi idrakın klassik mərhələsində zəruri olan analitik metodu tətbiq etməklə dünya binasının təşkil olunduğu «sonuncu kərpircikləri» axtarılır, onların vasitəsilə mürəkkəb sistemlərin quruluşu və xassələrinin izahına cəhd edilirdi. O, dövrdə elmi axtarışların strategiyasını əsasən təhlil və mürəkkəb təmin sadə hissələrinə ayrılması və onların bir-birindən ayrılıqda öyrənilməsi təşkil edirdi. Lakin idrakın sonrakı

gedişində aydın olurdu ki, hadisələrə birtərəfli olan analitik yanaşma ona əks olan və tamın hissələrdən necə təşkil olunduğunu göstərən sintez prosesi ilə tamamlamalıdır (14, 55).

Metafizika bütövü hissələrinə ayıraraq onların öyrənilməsində analitik tədqiqat metodunu tətbiq etməklə kifayətlənib onu mütləqləşdirərək idrakin bütün mərhələlərində yeganə metoda çevrildikdə yaranır. Beləliklə, metafizik təfəkkür üsuluna gerçəklik hadisələrinin hissələrinə ayrı-ayrılıqda öyrənilməsi əsasında formalaşan analitik tədqiqat üsulunun mütləqləşdirilməsi və yeganə idrak metodu sayılması gətirib çıxartmışdı. Elmi idrakin ilk pillələrində zəruri olan analitik tədqiqat üsulunun birtərəfli tətbiqi əsasında yaranan metafizik metod o zaman bir növ qaçılmaz idi. Lakin elmi idrakı həyata keçirmək üçün bütövün hissələrini ayrılıqda öyrəndikdən sonra bununla kifayətlənib yarı yolda dayanmayaraq ayrılıqda öyrənilən hissələrin bütövün başqa hissələri ilə əlaqəsini, qarşılıqlı təsirini nəzərə almaq, onların sintezini həyata keçirməklə tamı hissələrin sistemi kimi öyrənmək lazımdı. Lakin tamı hissələrinə bölərək onların hər birinin ayrılıqda öyrənilməsində tədqiqatçılar o qədər uzağa gedirlər ki, ayrılıqda, təcrid olunmuş halda öyrəndikləri hissələrin tamın yerdə qalan hissələri ilə əlaqəsini unudurlar. Bu əsasda tamın hissələrini, ayrı-ayrı predmet və hadisələri bir-birindən təcrid olunmuş halda öyrənən metafizik təfəkkür üsulu meydana gəlmişdir. Həmin metodun yaranmasını zəruri edən şəraiti səciyyələndirərək F.Engels yazmışdı: «Təbiəti onun ayrı-ayrı hissələrinə parçalamaq, təbiətin müxtəlif proseslərini və təbiətdəki şeyləri müəyyən siniflərə bölmək, üzvi cisimlərin daxili quruluşunu onların anatomik formalarına görə tədqiq etmək – bunların hamısı təbiətşünaslığın inkişafındakı nəhəng müvəffəqiyyətlər üçün əsas şərt idi. Lakin həmin tədqiqat üsulundan bizə belə bir adət də qalmışdır ki, təbiətdəki şeylər və proseslər bir-birindən ayrılıqda, aralarındakı böyük ümumi rabitədən kənarında tədqiq edilir və buna görə də hərəkətdə deyil, hərəkətsiz halda, əhəmiyyətli dərəcədə dəyişilən bir şey kimi deyil, əbədi olaraq dəyişilməyən bir şey kimi, canlı deyil, cansız kimi tədqiq edilir. Bekonun və Lokkun təbiətşünaslıqdan fəlsəfəyə keçirdiyi bu anlama üsulu son əsrlərin spesifik məhdudluğu olan metafizik təfəkkür üsulunu yaratmışdır» (5, 21).

Təbiətşünaslığın yenidən yarandığı və empirik faktları toplamaq və təsvir etməklə məşğul olduğu ilk dövrdə yararlı və müəyyən mənada zəruri olan həmin metod təbiətşünaslığın öz inkişafının yeni pilləsinə – təbiəti təsvir etməkdən toplanmış çoxlu faktları sistemləşdirməyə, ayrılıqda öyrənilmiş şeylər arasındakı əlaqələri və münasibətləri təhlil və izah etməyə keçdiyi zaman qətiyyətlə kifayət deyildi və onun birtərəfliliyi aşkara çıxmağa başladı. Birtərəfli və məhdud olan həmin metod elmi idrakin, o cümlədən onu doğurmuş olan təbiətşünaslığın özünün sonrakı inkişafı gedişində aradan qalxaraq öz yerini gerçəkliyə daha adekvat və idrakin inkişaf məntiqinə uyğun olub təbiət predmet və hadisələrinə onların qarşılıqlı əlaqəsində, dəyişməsi və inkişafında baxan dialektikaya tərk etməyə başlayır. Təbiətə bu dialektik baxış,

təbiətşünaslığın inkişafında XIX əsrin ortalarına doğru yaranan mərhələ ilə bağlı idi. Həmin mərhələni səciyyələndirərək F.Engels yazmışdı ki, o zaman «empirik təbiətşünaslıq o qədər yüksəkliyə qalxmış və elə parlaq nəticələr qazanmışdı ki, XVIII əsrin mexaniki birtərəfliliyini tamamilə aradan qaldırmaq nəinki mümkün oldu, hətta təbiətşünaslığın, özü də tədqiqatın müxtəlif sahələri (mexanika, fizika, kimya, biologiya və i.a) arasında təbiətin özündə mövcud olan əlaqələrin aşkara çıxarılması sayəsində empirik elmdən nəzəri elmə çevrildi və əldə edilən nəticələri ümumiləşdirərəkən təbiətin materialıstcəsinə dərk edilməsi sistemi oldu» (6, 169).

Qeyd etmək lazımdır ki, təbiətşünaslığın inkişafı gedişində metafizikanın öz yerini dialektikaya tərk etməsi birdən birə baş verməmişdi.

Hələ XVII-XVIII əsrlərdə analitik tədqiqat üsulunun tətbiqi sayəsində qədim dövrün kortəbii dialektikasının inkarı kimi meydana çıxan metafizik təfəkkür üsulunun hakim olduğu dövrdə C.Bruno, B.Spinoza, R.Dekart, D.Didro və başqa mütəfəkkirlərin baxışlarında dialektika ünsürlərinə rast gəlinir. Lakin az-çox mükəmməl dialektik təfəkkür və dialektik metodun tətbiqi yalnız XVIII əsrin sonu-XIX əsrin əvvəllərində klassik alman fəlsəfəsində formalaşır.

Empirik təbiətşünaslığın inkişafı gedişində onun əldə etdiyi mühüm nailiyyətlər tədricən təbiətşünaslığın dialektikləşməsinə yol açır, onların mənalandırılması dialektikanın ikinci tarixi forması sayılan idealist dialektikanı doğurur. Dünyanı dəyişməz, donuq sayan və hərəkətin mənbəyini kənardan verilən «ilkın təkanda» görən metafizik təfəkkürə ilk sarsıdıcı zərbəni Günəş sisteminin ilkin qaz-toz dumanlıqlarından təbii yolla, daxili qanunauyğunluqlar əsasında əmələ gəlməsi haqqında fərziyyəsi ilə İ.Kant vurdu. Həmin dialektik baxış klassik alman fəlsəfəsinin sonrakı nümayəndələri Fixte, Şelling tərəfindən inkişaf etdirilmişdi. Lakin idealist dialektika özünün hərtərəfli və mükəmməl inkişafına Hegel fəlsəfəsində çatmışdı. O, kateqoriyaların, qanunların sistemi kimi işlədiyi dialektikası ilə metafizikaya əks olan yeni metod işləyib hazırlamışdı. Hegelin dialektikası əslində gerçəkliyin – təbiət və cəmiyyətin deyil, təfəkkürün, anlayışların, ideyaların dialektikası, yəni idealist dialektika olduğundan ən ümumi elmi metod ola bilməmişdi.

Əvvəlki fəlsəfədə xüsusi elmlərin metodlarını, xüsusilə riyazi tədqiqatın metodlarını aləmin bütün hadisələrinin öyrənilməsinə tətbiq etmək cəhdləri olmuşdur. Lakin belə cəhdlər lap əvvəldən uğursuzluğa məhkum idi. Belə ki, kəmiyyət və keyfiyyətin vəhdətində mövcud olan təbiət və cəmiyyət hadisələrinin öyrənilməsinə tətbiq olunan riyazi metodlar üçün yalnız kəmiyyət baxımından yanaşılması səciyyəvi idi. Belə yanaşma isə birtərəfli və məhdud olub heç cür ümumi metod ola bilməzdi. Elmi idrakın ən ümumi metodu o metod ola bilər ki, **əvvəla**, o, elmə süni surətdə daxil edilməyib, maddi gerçəkliyin adekvat inikası olmuş olsun; **ikincisi** gerçəkliyin konkret sahəsinin qanunlarına deyil, təbiət, cəmiyyət və təfəkkürün bütün sahələrinin inkişafını əks etdirən ən ümumi qanunlara əsaslanmış olsun; **üçüncüsü**, istisnasız olaraq biliyin bütün formalarında tətbiq oluna bilsin; **dördüncüsü**, elmi idrakın həm empirik, həm

də nəzəri səviyyəsində tətbiq oluna bilsin, **nəhayət**, konkret idrak prosesində əvvəldən axıradək təsir göstərmiş olsun. Bu tələblərə cavab verən ən ümumi idrak metodu K.Marks və F.Engels tərəfindən XIX əsrin 40-50-ci illərində Hegel dialektikasının tənqidi surətdə işlənməsi və o dövr təbiətşünaslığının mühüm nailiyyətlərinin ümumiləşdirilməsi əsasında yaradılan ən ümumi olan materialist dialektik metod oldu (11, 35-36).

Fəlsəfə ilə təbiətşünaslığın münasibətinin təhlili göstərir ki, onların elmi idrakdakı qarşılıqlı əlaqəsi onların daxili inkişaf məntiqindən irəli gəlməklə obyektiv-zəruri xarakter daşıyır. Bu da aydın göstərir ki, dialektika təbiətşünaslığa kiminsə subyektiv istəyi ilə kənardan daxil edilmir. Əksinə, təbiətşünaslıq dialktikaya öz kəşflərinin obyektiv məzmunu ilə gəlib çıxır. Dialektikəsinə qarşılıqlı əlaqədə, dəyişmə və inkişafda olan dünyanı olduğu kimi dərk etməyə çalışan təbiətşünaslıq onu olduğu kimi, adekvat əks etdirməli, yəni dialektik xarakter daşmalıdır. Deməli, idrakın gedişində təbiətşünaslığın dialektikləşməsi tədqiqat obyektinin təbiəti və xarakteri ilə şərtlənir. Bu, F.Engelsin belə bir fikrini təsdiq və nümayiş etdirir ki, «prinsiplər tədqiqatın çıxış nöqtəsi deyil, onun son nəticəsidir; bu prinsiplər təbiətə və bəşər tarixinə tətbiq edilmir, oradan abstraksiya edilir; təbiət, bəşəriyyət prinsiplərə uyğunlaşmış, əksinə prinsiplər yalnız təbiətə uyğun gəldiyi dərəcədə düzgündür» (s. 34).

Şüurlu surətdə tətbiqinin bütün elm sahələrində müvəffəqiyyətli tədqiqatın zəruri şərti sayılan dialektikanın hansı səbəblərə görə elmi idrakın düzgün və səmərəli metodu olduğunu görmək üçün dialektikanın əsas prinsip, qanun və kateqoriyalarının elmi idrak və xüsusi halda təbiətşünaslıq üçün metodoloji və evristik əhəmiyyətini nəzərdən keçirmək lazımdır.

Təbiət elmləri və fəlsəfənin çoxəsrlik tarixinin göstərdiyi kimi, insan biliyinin fəlsəfə və təbiətşünaslıq kimi iki mühüm sahəsi qarşılıqlı əlaqədə təşəkkül tapıb inkişaf etmişdir. Təbiət və cəmiyyət elmlərinin nailiyyətlərinin ümumiləşdirilməsi əsasında tam sintetik dünyagörüşü kimi çıxış edən materialist dialektika xüsusi elmlərə münasibətində metodoloji funksiyanı həyata keçirməklə dünyanın dərk olunmasının metodoloji problemlərini işləməkdə onlara kömək edir, ümumiyyətlə, elmlərin, xüsusilə təbiət elmlərinin konkret faktlarını ümumiləşdirmək və təbii-elmi kəşflərin mahiyyətini, idraki əhəmiyyətini açıb göstərmək üçün onlara ümumi nəzəri əsas verir.

Əvvəllər təbiət elmlərinin nailiyyətlərini əsasən şərh etməklə kifayətlənən dialektika hazırda elmi tədqiqatın tam hüquqlu iştirakçısına çevrilərək bir sıra hallarda müxtəlif təbii-elmi fərziyyələrdən və mülahizələrdən hansını seçməyin lazım gəldiyini müəyyənləşdirməyə əsas verir və belə hallarda bir növ təbii-elmi meyar rolunda çıxış edir. Dialektikanın təbiətşünaslığın metodologiyası kimi çıxış etməsi bununla müəyyən olunur ki, təbiət elmləri öz inkişafında təbii-elmi biliklər zəminində qarşıya çıxan bir sıra fəlsəfi problemlərlə qarşılaşır. Bu problemlərin təbiəti elədir ki, onları yalnız konkret elmlərin, o cümlədən yalnız təbiət elmlərinin üsul və vasitələri ilə həll etmək mümkün deyildir. Həmin problemlərin həllində elmi fəlsəfə, onun ən ümumi

idrak metodu olan dialektika mühüm rol oynayır. Hər bir elmin, məsələn, fizikanın istənilən konkret problemini həll edərkən fizika aliminin fəlsəfinin köməyinə ehtiyacı vardır və olacaqdır. Fizikanın ümumi əhəmiyyətli fəlsəfi problemlərinə gəldikdə isə bunlar həm özlərinin həll edilməsinin metod və prinsiplərinə görə, həm də başlıcası, öz məzmununa görə fəlsəfi xarakter daşıyıb, bir tərəfdən fəlsəfinin əsas məsələsinin ontoloji, səbəbiyyət, zərurət, qanunauyğunluq məsələləri ilə, digər tərəfdən, fəlsəfinin əsas məsələsinin qno-seoloji tərəfi – dünyanın dərk olunması problemlərilə bağlıdır.

Ayrı-ayrı konkret elmlər, xüsusilə təbiətşünaslıq üçün fəlsəfinin nəzəri-metodoloji əhəmiyyəti olduqca böyük olub elmi idrakın bütün sahələrində onun tətbiq edilənliyi ilə bağlıdır. Sonuncusu da bununla müəyyən olunur ki, fəlsəfinin prinsipləri, qanunları və kateqoriyaları xüsusi elmlərdə olduğu kimi hər hansı bir hadisədən, yaxud hadisələr qrupundan deyil, maddi və mənəvi aləmin bütün predmet və hadisələrindən abstraksiya edilmişdir. Buna görə də, ümumi idrak metodu olmaq etibarilə onun müddəaları və prinsipləri öz məzmunları etibarilə şeylərin və proseslərin müxtəlif tərəflərinin obyektiv dialektikasının adekvat inikasıdır. Formasına görə onlara riayət edilməsi bütün bilik sahələri üçün məcburi olan metodoloji prinsiplər, tələblər kimi çıxış edir.

Başqa sözlə, obyektiv aləmin və idrakın inkişafının ən ümumi qanunları haqqında elm, dünyanı dərk etməyin və dəyişdirməyin ən ümumi metodu olan dialektikanın bütün müddəaları, prinsipləri, qanunları və kateqoriyaları eyni zamanda müasir elmi idrakda əsas tutulmalı olan metodoloji tələblər kimi də çıxış edir. Onlar elmi axtarışların daha adekvat və perspektivli istiqamətlərini seçməyi mümkün edən əsas olub, xüsusi-elmi nəzəriyyələrin inkişafı üçün düzgün istiqamətlər verir. Bu da göstərir ki, bütövlükdə dialektika hər şeydən əvvəl, xüsusi elmlərin məntiqi və metodologiyası kimi, mühüm nəzəri idrak prinsiplərinin sistemi kimi çıxış edir. Metodologiya isə, artıq qeyd etdiyimiz kimi dünyanı dərk etmək və dəyişdirmək metodları haqqında təlimdir.

Dialektikanın idrakın bütün sahələri üçün ümumi və mühüm olan metodoloji tələb və prinsiplərindən bəzilərini belə ifadə etmək olar: şeylərə baxılmasının obyektivliyi, verilmiş şeyin başqalarına ən müxtəlif münasibətlərini dərinlən bilmək; təhlilin hərtərəfliliyi; çox müxtəlif əlaqələrin spesifikliyinin nəzərə alınması və onlardan mühüm olanlarının ayrılması; anlayışların dialektikəsinə çevikliyi və eyni zamanda onların aydınlığı və müəyyənliyi, predmetlərə onların hərəkəti, dəyişməsi və inkişafı halında baxılması, hadisələrin onların əsasında duran qanunlar baxımından tədqiq olunması; idrakın əldə olunan hər bir nəticəsini öyrənmək predmetin mahiyyətinin daha da dərinləşmək yolunda pillələr kimi qiymətləndirilməsi; analiz və sintez, induksiya və deduksiya və s. kimi məntiqi tədqiqat üsullarından bacarıqla istifadə olunması və s. və i.a.

Dialektikanın bu və həmçinin digər tələbləri konkret elmlərin xüsusi, spesifik metodları vasitəsilə həyata keçir. Bu iki cür tədqiqat metodlarının münasibəti ayrıca və ümuminin münasibəti kimi olub dialektik vəhdət təşkil

edir. Lakin aydındır ki, dialektik vəhdət heç də onların eyniliyi, bir-birini əvəz edə bilməsi demək deyildir. Müasir elmi idrakın aydın göstərdiyi kimi, fəlsəfi metod konkret elmlərin xüsusi, spesifik metodlarını əvəz edə bilmədiyini kimi konkret elmlərin xüsusi, spesifik metodları da nə qədər mükəmməl olsalar da ümumi dialektik metoda əsaslanmadan tədqiq olunan hadisələrin bütün zənginliyinin hərtərəfli və dərinlən öyrənilməsinə təmin edə bilməz. Görkəmli ingilis alimi Con Bernalın sərrast ifadə etdiyi kimi, dialektika hər şeydən əvvəl, strateji vəzifəni yerinə yetirir, tədqiqatçılara onların qarşısında duran konkret elmi problemlərin həllinə düzgün yanaşmağın ümumi yollarını və üsullarını göstərir. Lakin xüsusi elmlərin konkret problemləri özlərinin həlli üçün ümumi fəlsəfi metodla yanaşı xüsusi elmlərin spesifik, konkret tədqiqat metodlarını da tələb edir. Çünki ümum-fəlsəfi metod bilavasitə konkret elmlərin xüsusi problemlərinin tədqiqi vasitəsi ola, öyrənilən predmetin spesifikasının nəzərə alınması əsasında işlənib hazırlanan xüsusi metodları əvəz edə bilməz.

Təbiət, cəmiyyət, insan təfəkkürü və idrakının hərəkəti və inkişafının ən ümumi qanunları haqqında təlim olan dialektika konkret elmləri ümumfəlsəfi idrak metodu ilə silahlandırır. Müasir təbii-elmi idrakın metodologiyası kimi çıxış etməklə ondan ötrü zəruri olur. Bunu hər şeydən əvvəl belə bir faktdan görmək olar ki, adətən mühüm kəşflər ərəfəsində görkəmli təbiətşünaslar qarşıya çıxan bir sıra fəlsəfi-metodoloji problemləri həll etməli olurlar. Fizikanın inkişaf tarixi buna yaxşı sübutdur. Q.Qaliley, İ.Nyuton, A.Eynşteyn, M.Plank, N.Bor, V.Heyzenberq, P.Durak, Lyu de Broyl və başqa dahi təbiətşünaslar konkret fiziki tədqiqatların gedişində meydana çıxan müəyyən çətinlikləri aradan qaldırmalı və idrakın sonrakı inkişafı üçün zəruri olan bir sıra fundamental fəlsəfi problemləri həll etməli olmuşlar. Məsələn, keçən əsrin 20-ci illərində kvant mexanikasının yaranması ərəfəsində fizikada yaranan dramatik vəziyyətin, metodoloji çətinliklərin aradan qaldırılmasında materialist dialektika təbiətşünaslara xeyli kömək etmişdi.

Məlum olduğu kimi, 1900-cü ildə M.Plank tərəfindən kvantların kəşfi sayəsində işığın ziddiyyətli təbiəti – dalğa təbiəti ilə yanaşı diskret təbiətə də malik olduğu müəyyən olunmuşdu. 20-ci illərdə dünyanın maddi vəhdəti ideyasından çıxış edən görkəmli fransız fiziki Lyu de Broyl belə cəsarətli fikir söyləmişdi ki, nə üçün materiyanın növlərindən elektromaqnit sahəsinin hissəcikləri olan fotonlar ikili təbiətə, yəni dalğa təbiəti ilə yanaşı diskret, korpuskulyar-təbiətə də malik olsun, ancaq maddənin zərrəciyi olan elektron diskret təbiətlə yanaşı dalğa təbiətinə də malik olmasın? Görünür, elektron da ikili korpuskulyar-dalğa təbiətinə malikdir. Tezliklə elektronun dalğa təbiəti təcrübi olaraq aşkara çıxarıldı; müəyyən edildi ki, elektron bir cür eksperimentdə özünü korpuskul, başqa cür eksperimentdə isə dalğa kimi aparır. Bu qeyri-adi vəziyyətlə əlaqədar olaraq belə bir təbii sual doğur ki, əslində elektron nədir: hissəcikdir, yoxsa dalğa? Mikroaləm fizikasının inkişafı qarşısında yaranmış bu metodoloji çətinliyi ancaq fəlsəfənin, onun dialektik metodunun tətbiqi ilə aradan qaldırmaq olardı.

O zaman metafizik təfəkkürdən tamamilə xilas olmayan və dialektikaya tam yiy l nm y n, obrazlı desək, metafizikadan uzaqlaşaraq dialektikaya dođru irəliləyən, lakin ona  atmayaraq yarı yolda qalan, hətta, söz də dialektikanı qəbul etmədiyini bildirən N.Bor həmin  t nliyi aradan qaldırmaq   n elektronda v  sonralar m  y nl şdirildiyi kimi, bütün digər maddə hissəciklərində korpuskulyar v  dalđa kimi əks xass l r n bir-birini tamamladıđını bildirən «tamamlama prinsipini» irəli sürmüş də. Belə ř rait də yaranmıř olan metodoloji  t nliyi aradan qaldırmađın yeganə düzgün yolunu predmet v  hadis l r n bir-birini tələb və qarřılıqlı surətdə istisna edən  kslikl r n vəhdəti olduđunu bildirən materialist dialektika göstərdi. Dialektikanın həmin m dd asına əsaslanan fizikl r sübut etdilər ki, elektronların v  ümumiyyətlə mikrohiss cikl r n təbiəti ziddiyy tlı olub korpuskulyar-dalđa xarakteri dařıyır. Akad.S.İ.Vavilov hiss cikl r n ziddiyy tlı təbiətinə dair məlum faktları dialektik sin  ümumiləşdirmək əsasında bildirdi: «Materiya, yəni maddə və iřıq eyni vaxtda həm dalđa, həm də zərrəcik xassəsinə malikdir. Lakin bütövlükdə bu nə dalđa, n  zərrəcik v  n  də bunların qarıřıđı deyildir (3, 191).

T bi tř naslıđın inkiřafı göstərir ki, materiyanın daha dərin s viyy l r nin tədqiqi, elmi bilikl r n geniřl n n v  d rinl ř n diferensiasiyası v  integrasiyası elə mürəkkəb fəlsəfi-metodoloji problemlər irəli sürür ki, onların adekvat həlli yalnız dialektik metodologiya əsasında, dialektikanın ř urlu v  yaradıcılıqla tətbiqi əsasında mümkündür. Bu, dialektikanın t bi tř naslıđ   n mütləq zərurət olduđunu bir daha göstərir.

Dərin elmi xarakter dařıyan dialektik-materialist metodologiya müasir t bi tř naslıđın mühüm fəlsəfi problemlərini müvəffəqiyyətlə həll etmək   n həqiqi əsas verir. Elmi idrakın tarixi, xüsusilə onun ke n əsrin ortalarından etibarən cořđun inkiřafı inandırıcılıqla göstərir ki, konkret elml r n inkiřafı gediřində qarřıya çıxan  mumf ls fi xarakterli probleml r n məcmusu kimi  ıxıř edən t bi tř naslıđın fəlsəfi məsələləri ayrı-ayrı konkret elmlər, hətta, onların bütöv qrupları tərəfindən həll oluna bilməz. Bu məsələlər həm idrak metodlarına görə, həm də həll olunması prinsiplərinə v  bařlıcası, məzmununa görə fəlsəfənin əsas məsələsinin hər iki – ontoloji v  qnoseoloji t r fl r nin həlli ilə bađlıdır. Həmin məsələləri (məsələn, materiya v  ř urun münasibəti necədir, dünya sonludur, yoxsa sonsuz, o əbədidir, yoxsa keçici, o, birdəfəlik verilmiřdir v  d yiřm zdir, o d yiřib inkiřaf edirsə, bunun səbəbi dünyanın  z daxilindədir, yoxsa ondan kənarda, dünya d rkedil ndir, yoxsa yox, əgər dünya d rkedil ndirs  bu ani bař verir, yoxsa sonsuz prosesdir və s.) yalnız konkret təbiət elml r nin nailiyyətlərinə əsaslanmaqla təhlil edib ümumiləşdirən dialektik fəlsəfə əsasında həll etmək olar. Bu da fəlsəfə ilə t bi tř naslıđın qarřılıqlı əlaqəsini ř rtl ndir n mühüm amillərdən olub fəlsəfənin konkret elmlər   n metodoloji əhəmiyyətini a maqla aydın surətdə göstərir ki, həmin bilik sahl ri qarřılıqlı surətdə nüfuz etməklə müvəffəqiyyətlə inkiřaf edə bilər.

Fəlsəfə və t bi tř naslıđın qarřılıqlı münasibətinin aydınlaşdırılması bizi

belə nəticəyə gətirir ki, elmi tədqiqatın getdikcə daha artıq dərəcədə tam hüquqlu iştirakçısına çevrilən, dünyanın dərk edilməsi məntiqini, elmin inkişafının metodoloji problemlərini işləməkdə təbiətşünas alimlərə kömək edən fəlsəfə təbiətşünaslığın xüsusi sahələrindəki konkret kəşflərin, mühüm faktların ümumiləşdirilməsi və mahiyyətinin aydınlaşdırılması, onların idraki əhəmiyyətinin açılması və bütövlükdə təbiət elmlərinin inkişafı üçün zəruri olan metodoloji, ümum-nəzəri əsaslar, ideyalar, prinsiplər, müddəalar verir, elmi biliklərin inkişaf prosesini adekvat təhlil etməyi və bu əsasda onun inkişaf perspektivlərini və qanunauyğunluqlarını düzgün müəyyənləməyi mümkün edən metodoloji prinsiplər rolunda çıxış edir. Təbiətşünaslığın obyektiv məzmununa və inkişaf məntiqinə uyğun gələn dialektik-materialist fəlsəfə ayrı-ayrı hallarda alimlər və elmi məktəblər tərəfindən irəli sürülən və bəzən də bir-birlərinə zidd gələn müxtəlif təbii-elmi fərziyyələrdən, modellərdən, nəzəri sxemlərdən hansılarını seçməyə, onun reallaşdırılmasına külli miqdarda maddi və mənəvi vəsait qoyuluşunun səmərəliliyini müəyyənləməyə imkan verir.

Təbiətşünaslıq da öz növbəsində dialektik-materialist fəlsəfə qarşısında borclu qalmayaraq onun təbii-elmi əsası kimi çıxış edir, öz inkişafının zəruri şərtlərindən olmaqla nəzəri ümumiləşdirmələr etməsi, materiyanın hərəkəti və inkişafının ümumi qanunauyğunluqlarını açması, habelə özünün qanun və kateqoriyalarını, idrak nəzəriyyəsini zənginləşdirib inkişaf etdirməsi, özünün ayrı-ayrı müddəalarını təbii-elmi cəhətdən əsaslandırması üçün ona yeni-yeni faktlar verir. Təbiət elmlərinin idrakı getdikcə daha da dərinləşdirən mühüm nailiyyətləri fəlsəfi problemlərin həllinə və dünyagörüşü mənası və əhəmiyyətinin aydınlaşdırılmasına da öz təsirini göstərir. Bunu hələ XX əsrin görkəmli fiziklərindən A.Eynşteyn və L.İnfeld də qeyd etmişdilər: «Elmi tədqiqatın nəticələri elmin özünün məhdud sahələrinin hüdudlarından çox uzağa yayılan problemlərə fəlsəfi baxışlarda çox tez-tez dəyişikliklər törədir. Elmin məqsədi necədir? Təbiəti təsvir etmək istəyən nəzəriyyədən nə tələb olunur? Bu məsələlər fizikanın hüdudlarından kənara çıxsada, onunla yaxından bağlıdırlar, çünki elm üzərində onların yetişdiyi materialı verir. Fəlsəfi ümumiləşdirmələr elmi nəticələrə əsaslanmalıdır. Lakin bir dəfə yaranıb geniş intişar tapmaqla onlar inkişafın çoxlu mümkün xəttlərindən birini göstərməklə çox tez-tez elmi fikrin inkişafına təsir göstərirlər» (15, 80).

Müasir təbiətşünaslığın adekvat metodologiyası kimi çıxış edən dialektik-materialist fəlsəfənin təbii-elmi əsaslarının zənginləşdirilməsində astronomiya, kimya, biologiya, xüsusilə fizika elmlərinin müstəsna rolu vardır. Həmin elmlərin inkişafı ilə irəli sürülən kainatın sonsuzluğu, sonluluq və sonsuzluğun münasibəti, qeyri-üzvi təbiətdə hərəkət və inkişafın nisbəti, kimyəvi elementlərin təkamülü, elementar hissəciklərin təsnifatı və strukturluğu, təbii-elmi idrakın nisbiliyi və tükənməzliyi, köhnə və yeni biliklərin münasibəti və s. kimi fəlsəfi problemləri irəli sürmüşdür ki, onlarda dialektik filosoflarla, eyni zamanda öz elmlərinin fəlsəfi-metodoloji problemləri ilə də maraqlanan və onları həll etməyə çalışan təbiətşünasların birgə əməkdaşlığı şəraitində həll etmək

olar.

Məlumdur ki, müasir elmlərin, xüsusilə də fundamental elmlərin inkişafı çox baha başa gələn eksperimentlərin qoyulması, yüksək səviyyəli nəzəri tədqiqatlarla bağlıdır. Bununla əlaqədar olaraq təbiət elmləri içərisində onun konkret sahələrinin mövqeyi və əhəmiyyəti məsələsi meydana çıxıb müzakirə edilməkdədir. XIX-XX əsrlərin qovşağında materiya haqqında təlimdə baş verib təbiətşünaslıqda əsl inqilab yaradan fundamental kəşflər sayəsində təbiətşünaslığın liderinə çevrilən fizikanın müasir elmi-texniki inqilabın genişlənməsində və dərinləşməsində, təbiət elmləri sistemindəki mühüm roluna baxmayaraq belə fikirlərə rast gəlinir ki, fizika təbiət elmləri sistemində öz liderlik rolunu itirir və bu liderlik biologiyaya, kosmologiyaya və b. elmlərə keçir. Elmi idrak metodologiyasında və elmşünaslıqda «liderlik probleminin» müzakirəsi ilk baxışda görünə biləcəyi kimi mənasız sxolastik məsələ olmayıb mühüm elmi və yuxarıda qeyd etdiyimiz cəhətdən əməli xarakter daşıyır. Həmin problemin bu və ya başqa cür həlli vəsait qoyuluşunun həcminə və deməli, elmi tədqiqatların bu və ya başqa sahələrinin gələcək inkişaf tempinə təsir edə bilər. Məsələn, son vaxtlar Qərbi ölkələri içərisində (xüsusilə ABŞ-da) belə fikir söylənilir ki, elementar hissəciklərin yeni, daha güclü, deməli, daha baha başa gələn sürətləndiricilərinin tikilməsi guya məqsədəuyğun deyildir, çünki mikroaləmin daxilinə bir tərtib də nüfuz edilməsi elm və praktika üçün elə mühüm şey verməyəcəkdir; ona görə də, bundan ötrü tikiləcək sürətləndiricilərə qoyulacaq külli miqdarda xərci biologiyaya, yaxud təbabətin inkişafına qoymaq daha sərfəlidir.

Biologiya və tibb elmlərinin daha da inkişaf etdirilməsinin bəşəriyyətin indisi və gələcəyi üçün şübhəsiz olan böyük əhəmiyyətini qətiyyənlə azaltmayaraq demək lazımdır ki, maddi obyektlərin ən ümumi və fundamental xassələrini, qanunauyğunluqlarını öyrənən fizika başqa təbiət elmləri içərisində əhəmiyyətli rol oynamaqla özünün liderlik rolunu saxlayır (13, 9). Bu onunla şərtlənir ki, fizika təbiət üçün ümumi olan və həm də bütün başqa qanunların əsasında duran fundamental qanunları öyrənir. Bu hal ona gətirib çıxarır ki, başqa təbiət elmləri onların tədqiqat obyektlərinin əsasında ən sadə materiyanı öyrənən fizika olmadan müvəffəqiyyətlə inkişaf edə bilmədikləri halda fizika öz xüsusi əsasları üzərində də irəliyə hərəkət edə bilər.

Bəhs etdiyimiz məsələni ancaq təbiət elmlərinin münasibəti məsələsinə, onların inkişaf xüsusiyyətlərinin araşdırılmasına dialektik-materialist metodologiyanın tətbiqi əsasında düzgün həll etmək olar. Təbii-elmi idrakın qarşısına çıxan və müxtəlif amillərlə səciyyələnən belə mürəkkəb hallarda dialektik metodologiya təbiət elmlərinin ümumi inkişaf perspektivlərini, istiqamətini, strategiyasını müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bu da təbiət elmlərinin dünyagörüşü əhəmiyyətli prinsiplər üzərində işləyən təbiətşünasların xüsusi elmlərin metodologiyası kimi çıxış edən dialektik fəlsəfəyə yiyələnmələrini və öz tədqiqatlarında onun müddəalarını şüurlu surətdə tətbiq etmələrini zəruri edir.

Bu, öz elmlərinin dünyagörüşü əhəmiyyətli problemlərlə məşğul olan görkəmli təbiətşünaslarla öz yaradıcılıqlarında müasir təbiətşünaslığın nailiyyətlərinə əsaslanmaqla onun nailiyyətlərinin fəlsəfi təhlili və ümumiləşdirilməsi ilə də məşğul olan filosofların əməkdaşlığının zəruriliyini göstərir. Artıq göstərdiyimiz kimi, keçmiş SSRİ-də keçən əsrin ortalarından etibarən müasir təbiətşünaslığın fəlsəfi problemlərinin tanınmış filosof və təbiətşünaslar birgə işləyib müzakirə etmişlər. Onlar bundan çıxış etmişlər ki, təbiətşünaslığın mühüm nailiyyətlərini ümumiləşdirib fəlsəfi mənasını və əhəmiyyətini açmadan, irəli sürdüyü fəlsəfi məsələlərə düzgün cavab vermədən onun müvəffəqiyyətlə irəliləməsini təmin etmək olmaz. Buna isə yalnız müasir təbiətşünaslığın obyektiv inkişaf məntiqinə tam uyğun gəlməklə onun elmi-metodologiyası kimi çıxış edən dialektikanı tətbiq etməklə nail olmaq olar.

Digər tərəfdən, bu da aydındır ki, təbiətşünaslıq ümumiləşdirmək üçün yeni-yeni faktlar verməsə, fəlsəfənin bu və ya digər müddəasını təbii-elmi cəhətdən əsaslandırmasa elmi fəlsəfə həyatdan, müasir elmin nailiyyətlərindən uzaq düşər, yaradıcı xarakterini itirərək donuq ehkama çevrilər, metodoloji, dünyagörüşü xarakterli elm olmaqdan qalar. Öz elminin inkişafı qarşısına çıxan ümumnəzəri, metodoloji çətinlikləri aradan qaldırmaq və onları düzgün həll edə bilmək üçün konkret elm nümayəndələri elmi-dialektik fəlsəfənin nailiyyətlərinə, müvafiq müddəalarına istinad etməli, bu əsasda öz elmlərinin mühüm problemlərinin fəlsəfi məna və əhəmiyyətini anlamalıdırlar. Çünki akad. A.P.Aleksandrovun qeyd etdiyi kimi: «... təbiətşünaslar öz problemlərinin fəlsəfi tərəfini dərinlən düşünmədən fundamental bir şey yarada biləcəklərinə ümid edə bilməzlər». Buna görə də müasir idrakın inkişafı konkret təbiət elmləri ilə fəlsəfənin sıx əlaqəsini tələb edir. Həm də fəlsəfə konkret elmlər üçün özünün metodoloji rolunu o zaman müvəffəqiyyətlə yerinə yetirə bilər ki, obyektiv aləmin və təfəkkürün inkişafının obyektiv qanunları haqqında düzgün bilik versin. Bu isə, yalnız fəlsəfənin konkret elmlərin nailiyyətlərinə əsaslandığı, onları düzgün təhlil edib ümumiləşdirdiyi halda mümkündür.

Deyilənlərdən aydın olur ki, qabaqcıl təbiətşünaslıqla elmi-dialektik fəlsəfə arasındakı qarşılıqlı əlaqə kənardan daxil edilən subyektiv istəyin nəticəsi olmayıb, fəlsəfə və təbiət elmlərinin hər ikisinin obyektiv inkişaf tələbatından irəli gələn zərurətdir. Çünki elmi idrakın bir-birilə möhkəm əlaqədə olan bu iki qolu arasında belə qarşılıqlı əlaqə və təsir olmadan onlardan heç biri müvəffəqiyyətlə inkişaf edə bilməz. Belə ki, təbiətşünaslıq fəlsəfəyə həm dialektik təfəkkür üsulunu, idrak nəzəriyyəsi məsələlərini, dialektikanın prinsiplərini, qanun və kateqoriyalarını yaradıcılıqla inkişaf etdirmək üçün konkret təbii-elmi material verir, həm də dialektik fəlsəfənin ayrı-ayrı müddəalarını təsdiq etməklə təbii-elmi cəhətdən əsaslandırır. Dialektik fəlsəfə də, öz növbəsində, təbiət elmlərini düzgün, qabaqcıl idrak metodu və nəzəriyyəsi ilə silahlandırır, öz nəticələrini dialektikcəsinə ümumiləşdirməkdə onlara kömək edir. Öz inkişafının indiki mərhələsində təbiətşünaslığın vəzifələrinə və inkişaf mənafeyinə tam uyğun gələn dialektik-materialist metodologiya olma-

dan, fəlsəfənin ümum-nəzəri və metodoloji köməyi olmadan təbiət elmlərinin xüsusi sahələrində düzgün nəzəri ümumiləşdirmələr etmək olmaz, elm isə özünün müasir inkişaf pilləsində nəzəri ümumiləşdirmələr etmədən keçinə bilməz. Bu da, bir daha göstərir ki, fəlsəfə ilə təbiətşünaslığın qarşılıqlı əlaqəsinin daha da möhkəmlənməsi müasir elmi idrakın inkişaf məntiqindən irəli gəlməklə onun obyektiv inkişaf meyli kimi çıxış edir. Müasir fizikanın nümunəsində, görüldüyü kimi, öz inkişafının müasir pilləsində təbiətşünaslıq mütləq və nisbinin, obyekt və subyektin, hissə və tamın, sadə və mürəkkəbin, sonlu və sonsuzun, daxili və xaricinin, fasiləli və fasiləsizin münasibəti və s. kimi elə prinsiplər məsələlər irəli sürür ki, onları həll etmədən təbiətin dərkində irəli hərəkət etmək olmaz. Onları isə ancaq fəlsəfə və təbiətşünaslıq birlikdə həll edə bilər.

Məlumdur ki, bütün təbiət elmləri, o cümlədən fizika özlərinin əsas anlayışları, qanunları, prinsipləri, nəzəriyyələri, metodları əsasında inkişaf etməklə yanaşı onlarla bağlı olan fəlsəfi əsaslara da malikdir. Bu əsaslar köhnə və yeni bilikləri əlaqələndirməklə onlar arasında varisliyi təmin edir. Məhz belə varisliyin olması üzündən biliklər öz inkişafında ənənələrin təsirinə məruz qalır, köhnə ənənələr dağılıqda belə yeni bilikdə onun bəzi ünsürləri qalır və yeni kəşflərə nəinki zidd gəlmir, hətta, onların doğrulmasına kömək edir. Bu ünsürlərdən daha dayanıqlı olanları elmin əsaslarına aid olmaqla onun ümumi, fəlsəfi əsasları kimi çıxış edir.

Hazırda inkişaf etmiş elmlərin ümumiliyinə, gerçəklik predmet və hadisələrinin genişliyinə, qanunlarının və tədqiqat metodlarının universallığına görə müəyyən iyerarxiyasını aşkara çıxarmaq olar. Bu zaman obyektiv aləmin daha geniş sahəsini əhatə edən daha ümumi nəzəriyyənin qanunları, prinsipləri xüsusi elmlərdə tədqiqatın əsaslarına daxil olub metodoloji prinsiplər kimi çıxış edə bilər. Məsələn, fizika, kimya, biologiya, kibernetika və s. kimi fundamental elmlərin ümum-nəzəri məzmunu və olduqca geniş hadisələr sahəsində fəaliyyət göstərən qanunları texniki, kənd təsərrüfatı, tibb və başqa elmlər üçün metodoloji funksionarı yerinə yetirir, ən böyük ümumiliyə malik olmaqla bütövlükdə dünyanı, materiyanın atributiv xassələrini, təbiət və cəmiyyətin bütün maddi sistemlərini, habelə idrak və nəzəri fəaliyyətin ən ümumi qanunlarını əks etdirən dialektik fəlsəfənin metodları, kateqoriyaları, qanunları, qnoseoloji prinsipləri nisbətən az ümumiliyə malik olan elmlər, o cümlədən təbiət elmləri sahəsində də təsir göstərir. Onun idrak prinsipləri və qanunları dəyişilmiş şəkildə bütün elmlərdə – həm fundamental, həm də tətbiqi elmlərdə təzahür edir. Həm də dialektik-materialist fəlsəfənin yalnız idrak nəzəriyyəsi deyil, onun bütün dünyagörüşü məzmunu müasir elmlər üçün metodoloji əhəmiyyətə malik olub elmlərin fəlsəfi əsaslarının məzmununa daxildir.

Bütün elmlər fəlsəfə ilə əlaqədar olduqlarından onların hamısının fəlsəfi-dünyagörüşü, qnoseoloji, metodoloji əsasları vardır.

Dünyagörüşü əsasları materiya varlığının universal xassələrini, gerçəkliyin mühüm tərəflərini əks etdirən fundamental prinsiplərin və qanunların

məcmusunu özünə daxil edir. Dialektik-materialist fəlsəfənin belə əsasları aşağıdakılardır: materiya haqqında təlim, dünyanın maddi vəhdəti, materiya və onun atributiv xassələrinin saxlanması, materiya və hərəkətin qarşılıqlı əlaqəsi və ayrılmazlığı, məkan və zamanın vəhdəti, məkan və zaman münasibətlərinin maddi sistemlərin struktur münasibətlərindən asılılığı, səbəbiyyət, ümumi əlaqə və inkişaf, nəzəriyyə və təcrübənin vəhdəti, inkişafda varislik, hadisələrin nəzərdən keçirilməsinin hərtərəfliyi prinsipləri, materiyanın sistemli təşkili, əksliklərin vəhdəti və mübarizəsi, kəmiyyət və keyfiyyət dəyişmələrinin bir-birinə keçməsi və s. haqqında müddəalar.

Elmin fəlsəfi əsasları məzmunca yaxın olan metodoloji və qnoseoloji əsasları da əhatə edir.

Dialektikanın təbiətşünaslığın inkişafı üçün metodoloji əhəmiyyətini bundan aydın görmək olar ki, elmin inkişafı gedişində onun qarşısına çıxaraq öz həllini tələb edən problemlərin mahiyyətinin anlaşılması təbiətşünaslığın yalnız dialektik-materialist idrak nəzəriyyəsinin tətbiqi sayəsində mümkündür. Məsələn, keçən əsrin əvvəllərindən təbiətşünaslığın lideri kimi çıxış edən fizikanın materiya haqqında təlimdə inqilab yaradan mühüm kəşflərinin fizikanın qarşısına qoyduğu nəzəri-idrak məsələsini ancaq mütləq və nisbi həqiqətlərin münasibətinin dialektik anlamı əsasında həll etmək mümkün oldu. Dialektikaya görə obyektiv aləm haqqındakı biliklərimiz nisbidir və onlarda mütləq həqiqətin rüşeymləri, toxumları vardır, praktikada təsdiq olunmuş hər bir elmi nəzəriyyə obyektiv məzmunu malikdir, çünki onda dünyanın təxminən doğru inikası vardır. Həmin kəşflərin (xüsusilə radioaktivliyin, elektronun, nisbilik nəzəriyyəsinin) dialektik-materialist təhlili göstərdi ki, materiya, hərəkət, məkan, zaman, səbəbiyyət və s. kateqoriyaların fəlsəfi anlayışı ilə onların haqqında elmin inkişafı gedişində dəyişilən, başqaları ilə əvəz olunan konkret təbii-elmi təsəvvürlər başqa-başqa məsələlərdir və onları eyniləşdirmək olmaz.

Təbiətşünaslığın inkişafı, onun qarşısına çıxan ümumi gönyagörüşü məsələlərinin müvəffəqiyyətli həlli üçün fəlsəfi müddələrin, prinsiplərin əhəmiyyəti aydındır. Belə metodoloji müddələrdən biri kimi materiyanın tükənməzliyini göstərmək olar. Metafizik təbiətşünaslıqda materiyanın sonuncu, ən kiçik, bölünməz hissəciyi sayılan atom daxilində elektronun kəşfi ilə əlaqədar irəli sürülən elektronun da mürəkkəb, tükənməz olması haqqında dialektik-materialist müddəanı şüurlu yaxud düşünmədən rəhbər tutan fiziklər materiyanın öz strukturu və xassələrinə görə son dərəcə mürəkkəbliyini, onun dərkənin tükənməzliyini aşkara çıxartdı. Bütün bunlar göstərir ki, materiyanın növləri, strukturu və xassələri haqqındakı təsəvvürlər nə qədər müxtəlif olub dəyişsələr, idrakın gedişində bir-birlərini əvəz etsələr də, materiyanın obyektiv reallığını ifadə edən fəlsəfi anlayışı dəyişməz qalır. Buna görə də, düzgün olmayaraq edildiyi kimi məsələnin fəlsəfi və konkret təbii-elmi tərəfləri kimi iki müxtəlif məsələni qarışdırmaq olmaz. Materiyanın strukturunu dərk etməyin proqramı və rəhbər prinsipi xidmətini görən materiyanın tükənməzliyi prinsipi baxımından ümumi qarşılıqlı əlaqədə və təsirdə, hərəkətdə, dəyişmə və

inkişafda olan dünyada şeylərin «sonuncu» və «dəyişməz» mahiyyətini tapmaq, dünya binasının hər hansı dəyişməz ilkin kərpiciklərinin-«elementar» hissəciklərini aşkara çıxarmaq cəhdlərinin əbəs olduğu, eynilə də təbii-elmi, onun aparıcı sahələrindən olan fiziki idrakın başa çatacağı, tükənəcəyi haqqında söylənilən iddiaların da əsassızlığı aydın olur.

Təbiətşünaslığın eninə və dərininə inkişaf etdiyi zəmanəmizdə elmin qarşısına çıxan və həlli idrakın sonrakı inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən fəlsəfi problemləri yalnız elmi idrakın metodologiyasına və inkişaf məntiqinə adekvat olan elmi-dialektik fəlsəfə ilə qarşılıqlı əlaqədə həll etmək olar. Odur ki, öz elminin prinsipial ümumi problemlərini doğru-düzgün həll etmək və bununla da həmin sahədə idrakı daha da dərinləşdirmək üçün hər bir böyük təbiətşünas alim müasir elmin həqiqi metodologiyası kimi çıxış edən dialektik-materialist fəlsəfəyə yiyələnməli, onun qanunlarını, prinsip və müddəalarını öz tədqiqat sahəsində şüurlu surətdə tətbiq etməlidir.

Dünyanın dərk edilməsi, o cümlədən müasir təbiətşünaslığın inkişafı göstərir ki, insan təfəkkürü tədqiqat obyektini heç zaman tam, axıradək dərk edib başa çata bilməsə də, daim onu daha dolğun dərk etmək xətti ilə irəliləyir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu yolda məhz materiyanın tükənməzliyi prinsipi mühüm metodoloji əhəmiyyətini aşkara çıxarır. Elmi idrakda böyük evristik və metodoloji əhəmiyyətini aşkara çıxaran həmin prinsip alimləri materiya, onun növləri, strukturu və xassələrinin, qanunauyğunluqlarının öyrənilməsi sahəsində əldə edilən biliklərlə kifayətlənməyərək, idrak obyektinin dərk olunmasını daha da dərinləşdirməyə, onun yeni-yeni tərəflərini, əlaqə və münasibətlərini aşkara çıxarıb öyrənməyə sövq edir. Bu da idrakı metafizik birtərəflilik, donuqluqdan qoruyur, dialektikanın hərtərəflilik prinsipinə uyğun olaraq elmi tədqiqatın yeni-yeni aspektlərini, inkişaf istiqamətlərini, perspektivlərini müəyyənləşdirməyə, idrakda dərinləşməyə yönəldir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bəzən şüurlu və ya düşünmədən pozitivizm mövqeyindən çıxış edən və özlərinin konkret tədqiqat sahələri ilə məhdudlaşaraq təmsil etdikləri elmin dünyagörüşü əhəmiyyətli problemlərini qiymətləndirməyə qabil olmayan ayrı-ayrı təbiətşünaslar fəlsəfəyə münasibətlərində özlərini bitərəf kimi qələmə verir, konkret tədqiqatçılar üçün fəlsəfənin heç bir əhəmiyyəti olmadığını nəzərə çarpdırmağa çalışırlar. Hələ akad.S.İ.Vavilov onların bu cəhdlərinin yararsızlığını qeyd edərək yazmışdı: «Fəlsəfə əleyhinə olan təbiətşünaslar güman edirlər ki, şüurlu elmi tədqiqat hər hansı fəlsəfi zəmin olmadan mümkündür. Lakin konkret elmi işin hətta, səthi araşdırılması həmişə əsas götürülən və nəticələr çıxarılan... fəlsəfi fonu açıb göstərir. Bu zaman ən mühüm olanı budur ki, fəlsəfi ilkin şərtlər nəticələr üçün və sonrakı işin istiqamətləri üçün heç də biganə deyildir, onlar elmin inkişafı üçün həm mania, həm də stimül xidmətini görə bilər» (2, 38-39). Bu da konkret təbiət elmləri üçün fəlsəfənin vacibliyini bir daha göstərir.

Bəzən də fəlsəfə ilə konkret elmlərin münasibətinə naturfəlsəfə mövqeyindən yanaşaraq xüsusi bilik sahələrində də konkret problemlərin

həllində müəyyənədiçi rol isnad verir və elə düşünürdülər ki dialektik-materialist fəlsəfə xüsusi elmlərin konkret məsələlərini müvəffəqiyyətlə həll edə bilər. Bu hala xüsusilə keçmiş Sovet İttifaqında şəxsiyyətəpərəstləş dövründə tez-tez rast gəlirirdi. Marksizm-leninizmin hakim dünyagörüşü olduğu həmin dövrdə dialektik-materialist fəlsəfənin mahiyyətinə zidd olan belə bir baxış hökm sürürdü ki, həyatın müxtəlif sahələrində olduğu kimi, elmin də müxtəlif sahələrində qarşıya çıxan bütün xüsusi məsələləri marksizm fəlsəfəsinin müddəalarının tətbiqi əsasında müvəffəqiyyətlə həll etmək olar.

Şəxsiyyətəpərəstləşin aradan qaldırıldığı keçən əsrin 50-70-ci illərində fəlsəfə və təbiət elmlərinin münasibətinə belə baxışların aradan qaldırılması və onlar arasında həqiqi münasibətin yaradılıb möhkəmləndirilməsi sahəsində mühüm işlər görülsə də fəlsəfənin xüsusi elmlərə tətbiqinin onların az qala bütün konkret problemlərinin həllində həlledici rolu barədə fikirlərin əks-sədasına sonralar da rast gəlinir. Bəzən dialektikanı eybəcərləşdirərək onun «yeganə düzgün» ümumi metodi kimi hər yerə tətbiq oluna bilməsindən bəhs edirlər. Məsələn, V.İ.Sırnev və S.Y.Çikinə görə, xəstəliyin yalnız həkimin dərin biliyi, yüksək peşəkarlığı, təcrübəsi, öz işinə vicdanlı və məsuliyyətli münasibəti nəticəsində açıla bilən sirləri yalnız dialektik-materializmin tətbiqi əsasında açıla bilər: «dialektik-materializm elə metodoloji açıqdır ki, onun köməyiylə xəstə insanın sirləri açılır». Məlum olur ki, xəstəni səmərəli dərman vasitələri, mürəkkəb tibb avadanlıqları deyil, fəlsəfi kateqoriyaların tətbiqi müalicə etməlidir: «Kiçik istisnalarla bütün fəlsəfi kateqoriyalar istənilən profil-klinik, profilaktiki, sanitar-gigiyenik, təşkilati və s. kimi tibbi təcrübədə istifadə oluna bilər və istifadə olunmalıdır» (15, 3, 19).

Bu münasibətlə görkəmli rus fiziki, Nobel mükafatı laureatı P.L.Kapitsa yazmışdır: «...dialektikanın təbiət elmləri sahəsinə tətbiq edilməsi eksperimental faktları və onların nəzəri ümumləşdirilməsini dərindən bilməyi tələb edir. Bunsuz dialektika özlüyündə məsələnin həllini verə bilməz. O, sanki skripkalardan ən mükəmməl olan Stradivariusun skripkasıdır. Lakin onda çalmaq üçün musiqiçi olmaq və musiqini bilmək lazımdır. Bunsuz o da adi skripka kimi səhv çalacaqdır» (7, 182).

Təbiətşünaslıq və fəlsəfənin qarşılıqlı əlaqəsinin zəruriliyi müasir elmi biliklərin inkişafının dialektik xarakterindən irəli gəlir. Təbiət elmlərinin inkişafının müasir pilləsində mahiyyətə bir-birilə bağlı olan elmlərin diferensiasiyası və inteqrasiyası kimi iki əks meyli özünü göstərir. Bir-birinə qarşılıqlı nüfuz edən həmin dialektik prosesin təhlili göstərir ki, yeni-yeni bilik sahələrinin əmələ gəlməsindən ibarət olan elmlərin diferensiasiyası konkret ixtisas sahələrində dərinləşməyə kömək etsə gerçəkliyin konkret sahələrinin dərkində dərinləşməyə imkan verən ixtisaslaşmaya səbəb olmaqla alimə öyrənilən obyektə, onun əlaqələrinin spesifikasına nüfuz etməyə kömək etsə də bütövlükdə elmlərin inkişafına, dünyanın ümumi, bütöv elmi mənzərəsinin yaradılmasına mənfi təsir göstərir. Elmlərin dar ixtisaslaşmaya kömək edən diferensiallaşması dialektikanı bilmədikdə və ondan istifadə etməyi

bacarmadıqda predmeti analmaqda birtərəfliliyə, şeylərin həqiqi vəziyyətinin təhrif olunmasına gətirib çıxara bilər.

Elmi biliklərin diferensiasiyasının artması, dar ixtisaslaşmanın dərinləşməsi buna əks olan inteqrasiyanı doğurur. Elmi biliklərin inkişafında onların diferensiasiyası və inteqrasiyası dialektik vəhdətdə çıxış etməklə bir-birlərini şərtləndirir. Elmi biliklərin diferensiasiyasının nəticəsi kimi çıxış edən və öz ifadəsini ayrı-ayrı elmlər arasında əvvəllər mövcud olan ayrılığı və uçurumu aradan qaldıraraq onları bir-birilə bağlayan aralıq, birləşdirici, sintetik elmlərin əmələ gəlməsində tapan inteqrasiya elmi biliklərin sonrakı diferensiasiyasını daha da genişləndirir və dərinləşdirir.

Beləliklə, bir-birini şərtləndirən və üzvi surətdə tamamlayan diferensiasiya və inteqrasiya prosesinin qarşılığı münasibəti dialektik xarakter daşıyır. Belə ki, yeni-yeni aralıq elmlərin meydana gəlməsində ifadə olunan biliklərin diferensiasiyası faktiki olaraq inteqrasiya xarakteri daşıyır, çünki həmin elmlər arasındakı sərhədi silir, onlar üçün ümumi olan tədqiqat predmeti yaradır və yeni kompleks yanaşma formalarına gətirib çıxarır (4, 52).

ƏDƏBİYYAT

1. Баженов Л.Б., Ильин А.Я., Карпинская Р.Е. О лидере современного естествознания. Сб: «Синтез современного научного познания». М.: Наука, 1973, 640 с.
2. Вавилов С.И. Собрание сочинений, т. III. М.: АН СССР, 1956, 870 с.
3. Вавилов С.И. Собрание сочинений. т. IV. М.: АН СССР, 1956, 470 с.
4. «Диалектика в науках о природе и человеке». М.: Наука, 1983, 494 с.
5. Engels F. Anti-Düring. Bakı: Azərənəşr, 1953, 379 s.
6. Engels F. Təbiətin dialektikası. Bakı: Azərənəşr, 1966, 360 s.
7. Капица П.Л. Эксперимент. Теория. Практика. М.: Наука, 1987, 496 с.
8. Kərimov V.M. Fəlsəfədə və təbiətşünashıqda varlıq və materiya problemi. Bakı: Təhsil, 2003, 486 s.
9. Kərimov V.M. Təbiətşünashığın dialektikləşməsi. Bakı Universitetinin Xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası, №2, 2011, s. 91-110.
10. Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, т. 1. М.: Госполитиздат, 1955, 699 с.
11. Məmmədov Əziz. Dialektik idrak və ümum-elmi tədqiqat metodları. Bakı: Azərənəşr, 1997, 286 s.
12. Мелюхин С.Т. Диалектический материализм – методология современной науки. Философские основания естествознания. М.: МГУ, 1977, 343 с.
13. Мостепаненко А.М. Методологические и философские проблемы современной физики. Л.: ЛДУ, 1977, 295 с.
14. Səmədova R.M., Məmmədov Ə.V. Sistemli yanaşma və sinergetik paradiqma. Bakı, 2012, 279 s.
15. Эйнштейн А., Инфельд Л. Эволюция физики. М.: ГИТТЛ, 1956, 279 с.
16. Сырнев В.И., Чиркин С.Я. Врачевое мышление и диалектика. М.: Медицина, 1971, 103 с.

ДИАЛЕКТИКА – МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА СОВРЕМЕННОГО ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ

В.М.КЕРИМОВ

РЕЗЮМЕ

В статье, исходя из диалектико-материалистического понимания взаимосвязи философии и естествознания, раскрывается философская функция диалектики, ее методологическое значение для развития современного естествознания. Показывается, что основные положения, законы, категории, принципы, теории познания выступают в качестве методологической основы современного естествознания, дают теоретическую основу для разработки методологических проблем естественно-научного познания, обобщения достижений естественных наук. Раскрывается познавательное значение, также для определения перспективы развития естественных наук, что способствует решению философских проблем, возникающих в ходе их развития.

Ключевые слова: естествознание, философские основы естествознания, метод, методология, метафизика, диалектика, методологическая функция философии

DIALECTICS IS A METHODOLOGICAL BASIS OF MODERN NATURE STUDIES

V.M.KARIMOV

SUMMARY

Philosophical function of dialectics coming forward from the dialectician-materialist conception of mutual relations of philosophy and nature studies, its methodological significance for development of modern nature studies are disclosed in the article. Performance of main propositions, laws, categories, principles of theory of knowledge as a methodological basis of modern nature studies assumes theoretical basis for generalization of achievements of natural sciences and usage of methodological problems of knowledge of natural sciences. The definition of the developmental perspectives of natural sciences allow solving philosophical problems which appeared during their development.

Key words: nature studies, philosophical principles of nature studies, method, methodology, metaphysics, dialectics, methodological function of philosophy